

УДК 378.147:811

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ ПРОФЕСІЙНОГО СПІЛКУВАННЯ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ІНОЗЕМНИХ МОВ ЗАСОБАМИ ІННОВАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ**С.В.Яблоков**

***Анотація.** У статті висвітлюються теоретико-методологічні засади формування культури професійного спілкування майбутніх учителів іноземних мов засобами інноваційних технологій, обґрунтовується актуальність розробки цієї проблеми, визначаються та характеризуються головні поняття та категорії.*

***Ключові слова:** культура професійного спілкування, підготовка майбутніх учителів іноземних мов, комунікація, культура мовлення, комунікативна компетентність, інноваційні технології.*

***Аннотация.** В статье описываются теоретико-методологические основы формирования культуры профессионального общения будущих учителей иностранных языков средствами инновационных технологий, обосновывается актуальность изучения этой проблемы, определяются и характеризуются главные понятия и категории.*

***Ключевые слова:** культура профессионального общения, подготовка будущих учителей иностранных языков, коммуникация, культура речи, коммуникативная компетентность, инновационные технологии.*

***Summary.** The article gives a broad outline of theoretical and methodological basis designed to form culture of professional communication of future teachers of foreign languages by means of innovative technologies, it also highlights the actuality of the problem under consideration and characterizes the basic concepts and categories.*

***Keywords:** culture of professional communication, training of future teachers of foreign languages, communication, culture of speech, communicative competence, innovative technologies.*

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства загалом й освітнього процесу зокрема пріоритетними є головні цінності вищої освіти, зумовлені її гуманізацією та гуманітаризацією:

формування мовної особистості, становлення її моральних, духовних, патріотичних якостей тощо. Орієнтація на гуманістичні ідеали передбачає зосередженість навчального процесу на інтересах особистості тих, хто навчається, на створенні творчої атмосфери, на забезпеченні загальнокультурного розвитку студентів. Важлива частина освітнього процесу – особистісно орієнтована взаємодія викладача та студента, що потребує вдосконалення освітніх технологій. Саме вивчення іноземних мов є одним із головних засобів гуманізації та гуманітаризації освіти.

Від вищої педагогічної школи сьогодні вимагається вдосконалення підготовки вчителя загалом, зокрема викладача іноземних мов, становлення його як професіонала, який глибоко знає свій предмет, легко орієнтується не тільки в новітніх досягненнях у галузі іноземних мов, але й в інноваціях психолого-педагогічної науки, володіє різними технологіями викладання свого предмета, здатного технологічно проектувати дидактичний процес у школі. Сучасній школі потрібен ерудований, критично мислячий учитель, який володіє системою психолого-педагогічних знань щодо навчання, виховання та розвитку дітей, уміннями працювати з обдарованими та важковиховуваними дітьми, готовий до дослідницької діяльності, зорієнтований на реалізацію особистісного підходу до проектування стратегії власного професійно-особистісного становлення, здатний самоактуалізуватися в смислотворчій педагогічній діяльності, набувати професійної компетентності, особистісного авторитету та статусу.

У вищій педагогічній освіті важливого значення набуває формування такого компонента загальної педагогічної культури, як культура професійного спілкування майбутніх учителів, яка забезпечує розвиток професійного мислення, розширення загальнокультурного кругозору, підвищення рівня комунікабельності студентів. Володіння ефективними способами та прийомами культурної організації спілкування, вміння культурно спілкуватися в професійному середовищі багато в чому є передумовою успішності майбутньої професійної діяльності: забезпечує швидку адаптацію молодого вчителя, його високий професійний рівень, допомагає ефективній співпраці з іншими суб'єктами педагогічного процесу (учнями, батьками, колегами, шкільною адміністрацією тощо) в різних сферах педагогічно-професійної діяльності, успішній реалізації власних життєвих потреб тощо.

У педагогічній теорії та практиці продовжуються пошуки вдосконалення навчального процесу, передусім, шляхом упровадження різноманітних інноваційних технологій, які дозволяють комплексно вирішувати освітні та соціально-виховні завдання, забезпечують сприятливі умови для всебічного розвитку особистості, оптимально використовувати наявні ресурси тощо. Але, як свідчать практичні результати багатьох сучасних досліджень, освітній процес у педагогічних ВНЗ дуже часто залишається на стадії переходу до інновацій, перевага віддається традиційним методикам викладання.

Аналіз досліджень з даної проблеми. Формування культури професійного спілкування майбутніх учителів у науці визначається такими напрямками досліджень, як: філософія діалогізму (М.Бахтін, М.Бубер, Г.Гадамер, Ф.Розенцвейг, О.Ухтомський та інші) як передумова комунікативної дидактики; вивчення досягнень психології в галузі вивчення процесів спілкування (Л.Виготський, О.Леонтьєв, А.Маслоу, Ж.Нюттен, Ж.Піаже, В.Франкл, В.Штерн та інші); вивчення теорії та практики комунікативно-діяльнісного підходу до навчання мовлення (В.Артемова, Т.Донська, В.Кан-Калік, Н.Купіна, Т.Ладиженська, О.Леонтьєв, В.Мещеряков та інші), особистісно орієнтованого підходу, заснованого на суб'єкт-суб'єктних відносинах (Є.Бондаревська, Н.Бочкіна, В.Данильчук, В.Зайцев, Е.Зеєр, І.Колеснікова, В.Монахов, В.Серіков, Л.Смирнова, Є.Шиянов, І.Якиманська та інші), технологічного підходу (В.Беспалько, В.Гузєєв, В.Монахов, О.Пехота, Л.Пироженко, О.Пометун, Є.Руденський, Г.Селевко, О.Співаковський та інші) до навчального процесу загалом і навчання іноземних мов зокрема; визначення принципів, методів і прийомів організації мовленнєвої підготовки майбутніх учителів іноземних мов (Н.Іпполітова, І.Зимня, Р.Мільруд, С.Ніколаєва, Ю.Пассов та інші); опис жанрів професійного мовлення як дидактичної одиниці навчання (Т.Ладиженська, О.Сіротиніна, З.Смелкова, Л.Туміна та інші); установлення прикладного, інструментального характеру комунікативних мовленнєвих, риторичних знань, умінь і навичок (А.Дербеньова, О.Казарцева, Н.Купіна, І.Лисакова, Т.Матвєєва, І.Стернін та інші).

Але проблема формування культури професійного спілкування майбутніх учителів іноземних мов залишається недостатньо висвітленою й не ставала ще предметом окремого дослідження. Важливість цієї проблеми зумовлено також тим, що в процесі підготовки майбутнього вчителя наявні певні суперечності: між соціальним замовленням (компетентнісним підходом, потребою в професійних педагогічних кадрах із високим рівнем культури професійного спілкування) і недостатньою підготовкою педагогічних ВНЗ до її реалізації в аспекті культури професійного спілкування; між досягненнями педагогічної науки та практикою викладання дисциплін, спрямованих на розвиток професійного мовлення студентів (не створено системи навчання мовленнєвознавчих і педагогічних

дисциплін, яка формує елітарний тип професійної мовленнєвої культури майбутніх учителів); між необхідністю застосування інноваційних технологій у процесі формування культури професійного спілкування та недостатністю науково обґрунтованого методичного матеріалу для ефективного використання їх на практиці. Розв'язання цих суперечностей складає проблему дослідження: формування культури професійного спілкування майбутніх учителів іноземних мов засобами інноваційних технологій.

Мета статті – визначити теоретико-методологічні засади формування культури професійного спілкування майбутніх учителів іноземних мов засобами інноваційних технологій.

Виклад основного матеріалу. Проблеми взаємних стосунків фахівців у професійній діяльності, взаємовідносин суб'єктів освітнього процесу привертають увагу багатьох науковців, тому що, як свідчать сучасні дослідження, понад 70% різних рішень обираються в усній формі, в процесі ділової взаємодії, ефективної комунікації. Характер ділових контактів впливає на ефективність спільної діяльності, зокрема навчальної, в освітньому процесі. І.Якиманська [12], визначаючи функції, зміст і джерела суб'єктного досвіду, вважає його підґрунтям формування траєкторії індивідуального розвитку. На її думку, суб'єктивний досвід складають предмети, уявлення, поняття, операції, прийоми, правила виконання дій, емоційні коди (особистісні смисли, установки, стереотипи), що є особливо значущим для встановлення ефективних комунікацій.

Суб'єкт-суб'єктні відносини педагогічного вищого навчального закладу мають специфічні риси, що відрізняють їх від суб'єкт-суб'єктних відносин у середній школі, а саме: різновіковий склад студентів, єдині цільові установки (отримання професії), наявність соціального досвіду, досвід комунікативної діяльності, зміст комунікативного матеріалу, призначеного для засвоєння в процесі взаємодії, комунікативна компетентність як компонент професійних знань, професійна культура спілкування тощо.

Вивчення й аналіз наукової літератури свідчать, що не існує єдиної точки зору до тлумачення терміну «комунікація», з-поміж різних підходів виділяються такі тлумачення, як: повідомлення, спілкування; спілкування, специфічна форма взаємодії моделей у процесах пізнавально-трудова діяльності; процес обміну інформацією; смисловий аспект соціальної взаємодії. За Ф.Бацевичем, комунікація – «спілкування особистостей за допомогою мовних і паралінгвальних засобів з метою передавання інформації» [2, с. 329]. Отже, комунікація є самостійною частиною процесу спілкування та специфічною формою взаємодії суб'єктів.

У педагогічному процесі комунікація стає поліфункціональною умовою спілкування та виконує низку функцій: інформаційну, мотиваційну, соціальну, регулятивну, розвивальну, виховну, конфліктологічну. Із соціально-психологічної точки зору, комунікація – це процес передачі інформації від респондента до реципієнта; її ефективність зумовлена природою джерела інформації, особливостями форм спілкування та змісту повідомлень, обставинами отримання інформації.

У дослідженнях виокремлюються різні види комунікацій: педагогічна, ділова, масова, міжособистісна, суб'єктна тощо. В освітньому процесі особлива увага приділяється педагогічній комунікації, де педагог є або безпосереднім джерелом інформації, або організатором її пошуку. Комунікація передбачає обмін різного роду інформацією, знаннями, навичками, вміннями під час взаємодії людей. Однак, дуже часто виникає ситуація, коли в процесі мовленнєвої взаємодії обмін інформацією не здійснюється. Причиною цього є не сформованість комунікативної компетентності учасників спілкування, яка розглядається сучасними дослідниками комунікативного підходу (І.Зимня, К.Морроу, Ю.Пассов та інші) в якості головної мети навчання. Головними принципами цього підходу є наступні: мовленнєва спрямованість процесу навчання; орієнтація не тільки на зміст, але й на форму висловлювання; використання комунікативних завдань; використання аутентичного матеріалу; застосування особистісно орієнтованого підходу до навчання з урахуванням потреб студентів при плануванні й організації заняття, їхніх когнітивних стилів і навчальних стратегій: перерозподіл ролей педагога та студента в навчальному процесі; використання власного досвіду та самостійності у розв'язанні навчальних завдань. Отже, у відповідності до цього, процес навчання повинен базуватися на моделі реального спілкування.

Професійна культура вчителя передбачає, передусім, підкріплення професійних знань зі спеціальності загальною культурою людини, її вміння розуміти оточуючий світ, уміння спілкуватися. Зрозуміло, що культурі професійного спілкування необхідно навчати, давати необхідні знання, формувати базові вміння та навички.

Учитель іноземних мов як носій професійної педагогічної культури є одночасно й носієм культури своєї країни, а також країни виучуваної мови, тобто оволодіває багатством мови, що відбиває культуру даного народу, звичаї, традиції.

Отже, визначаючи особливості професійної культури майбутніх учителів іноземних мов, зауважимо наступне: 1) вони повинні бути не тільки обізнаними в методиці викладання іноземних мов, але й в царині культури однієї або декількох країн, де розмовляють на виучуваній мові; 2) повинні бути носіями культури власної країни та країни виучуваної мови, сприяти осмисленню та залученню учнів до цінностей цих культур; 3) як носії загальної та професійної культури майбутні вчителі повинні володіти нормами поведінки, культурою мовлення своєї й іноземної мов, що відбивається в культурі мовленнєвої поведінки, дотримуватися мовленнєвого етикету, культури професійного спілкування.

Незважаючи на розмаїття підходів до розуміння сутності професійного спілкування та його ролі в педагогічній діяльності, узагальнено вони зводяться до головного постулату – педагогічна діяльність має комунікативну природу та будується за законами спілкування. Реалізація завдань навчання та виховання відбувається в процесі спілкування та через спілкування – специфічний вид діяльності людини.

Зазначимо, що узагальнено в науковій літературі «спілкування» розуміється як «сукупність зв'язків і взаємодій людей, суспільств, суб'єктів (класів, груп, особистостей), у яких відбувається обмін інформацією, досвідом, вміннями, навичками та результатами діяльності» [2, с. 338].

Поняття «культура професійного спілкування» займає важливе місце в педагогіці, методиці навчання, соціолінгвістиці, риторичній. В науковій літературі не існує єдиної думки щодо достатнього та необхідного рівня знань і вмінь для здійснення повноцінного професійного спілкування, що пояснюється різними підходами до визначення поняття та складністю цього явища загалом.

У сучасних дослідженнях пропонується низка термінів, які використовуються при позначенні сукупності знань і вмінь, необхідних для успішного професійного спілкування: професійне мовлення, комунікативна компетентність, комунікативна професійна компетентність / компетенція, культура мовлення, риторична компетентність / компетенція тощо.

Так, Г.Богін [3], розглядаючи модель мовної особистості, визначає впорядкований перелік рівнів розвиненості мовної особистості та перелік компонентів, із яких складаються ці рівні. Науковець розуміє ступінь розвиненості мовної особистості як міру її соціально-адекватної готовності створювати або отримувати тексти з відповідними мовними характеристиками, тобто йдеться про те, що кожний рівень розвитку особистості відповідає певному виду текстів.

Б.Головін [5], використовуючи терміни «культура мовлення» та «риторична компетенція» як синоніми, в змісті терміну «культура мовлення» підкреслює досягнення впливу на партнера зі спілкування за допомогою експресивно-емоційних і логічних засобів, а також стилістичну адекватність використаних одиниць ситуації спілкування, але загалом культура мовлення зводиться до нормативного мовлення (ортологічного аспекту).

На думку М.Фаєнкової [10], більш точним є термін «культура мовленнєвого спілкування», тому що в ньому відбивається здатність комуніканта ефективно впливати на адресата мовлення, при цьому складовою культури спілкування поряд із риторичною компетенцією стає комунікативна компетенція.

О.Сиротініна вказує [11], що ідеальне професійне мовлення – це мовлення з професійної тематики в спілкуванні спеціаліста зі спеціалістом. У спілкуванні з певної професійної теми спеціалістів і неспеціалістів наявний «знижений» варіант професійного мовлення, яке також є професійним мовленням. Н.Грабовський [7] розглядає професійне мовлення як систему мовленнєвих жанрів, які регулярно використовуються в процесі професійно-рольової взаємодії комунікантів.

У роботах із лінгвістики, риторичній, методиці, педагогіці (М.Брандес, Т.Дридзе, М.Гвенцадзе, Т.Міলেখіна, Н.Шевченко та інші) підкреслюється, що професійне мовлення може виступати в різних варіантах у залежності від складу комунікантів (спеціаліст/неспеціаліст) і ситуації спілкування (офіційна/неофіційна); комунікативна компетенція розглядається як вихідне поняття (здатність адекватно використовувати мовні та мовленнєві засоби відповідно до завдань спілкування) й як цільове поняття (формування вмінь розуміти, правильно тлумачити та створювати різні типи тексту, зумовлені володінням нормами мовлення та вміннями враховувати специфіку певної мовленнєвої ситуації), тобто як досягнення комунікативної компетентності.

У сучасній риторичній (В.Гольдін, І.Лобанов, Т.Матвєєва, А.Михальська, Г.Хазаєров та інші) комунікативна компетенція визначається як сума мовних знань, умінь і навичок мовця – слухача про використання мови в мінливих ситуаціях та в умовах мовлення, здатність мовця бути повноправним членом певного мовленнєвого колективу.

Комунікативна компетенція також розуміється як сума комунікативних знань і вмінь, серед яких важливим є вміння розрізняти та здійснювати акти спілкування, дотримуючись умов, які забезпечують успішність мовленнєвих дій, досягнення визначених цілей [6, с. 230].

Згідно з О.Гойхманом [4, с. 21-22], складовими навчання професійного спілкування є культура

мовлення та елементарна грамотність студентів, а також певні вміння: спілкуватися вербально та невербально, проводити переговори, діяти спільно. Н.Грудіцина, розуміючи комунікативну компетентність як «комплекс знань комуніканта про використання мови в мінливих умовах мовлення (тобто в мовленнєвих ситуаціях); комплекс, який дозволяє йому досягти результативності в спілкуванні» [8, с. 14], підкреслює, що вона реалізується в уміннях правильно враховувати ситуацію спілкування, прогнозувати мовленнєву поведінку співрозмовника (співрозмовників), проголошувати промову будь-якого жанру та стилю в необхідній формі тощо.

На думку Л.Антонової [1], комунікативна компетентність є цілеспрямованою оцінкою когнітивних аспектів мовленнєвого досвіду мовної особистості, пов'язаних із оперуванням текстовою інформацією, а комунікативна компетенція – комплексне вміння, яке передбачає вільне, без утруднень, мотивоване оперування смисловою інформацією в процесі мовленнєвого спілкування на підґрунті володіння репертуаром професійних жанрів. До системи вмінь, які забезпечують професійну мовленнєву підготовку, на думку Т.Мазур [9], входять стратегії та тактики мовленнєвої поведінки в професійній діяльності, що дозволяють досягти цілей спілкування, ефективно виголошувати усні монологічні промови в типових мовленнєвих ситуаціях професійної діяльності, ефективно будувати мовленнєву поведінку в діалогічному спілкуванні [9, с. 16, 17], тобто вільно володіти репертуаром професійних мовленнєвих жанрів.

Отже, в професійній культурі спілкування вихідними та кінцевими лінгводидактичними категоріями більшістю дослідників визначаються комунікативна компетентність, комунікативна компетенція, культура мовлення та риторична компетенція.

До поняття «професійна культура спілкування», на нашу думку, входять як складові її частини комунікативна компетенція (як достатній рівень уміння спілкуватися, вести комунікацію), комунікативна компетентність повсякденного спілкування (знання про світ, мовні вміння та навички створювати власне висловлювання за правилами мови, на якій відбувається комунікація, та за її логікою (лексичні, фонетичні, граматичні знання, вміння та навички)), комунікативна компетентність у певній сфері спілкування в певній царині діяльності: педагогічній, економічній, юридичній, технічній тощо, культура мовленнєвого спілкування (яка відбиває один бік культури спілкування загалом – вербальний) тощо. Професійне спілкування потребує спеціальних знань, умінь і навичок, які необхідні для досягнення прагматичної дії й успіху в комунікації.

Таким чином, формування культури професійного спілкування майбутніх учителів іноземних мов передбачає комплекс необхідних знань, умінь і навичок, а саме:

1) уміння користуватися різними жанрами професійного мовлення. Навчати вільного володіння жанрами, які є професійно визначальними для даної спеціальності, необхідно для ефективної професійної комунікації, тому що кожний жанр має специфічну форму та композиційну побудову відповідно до мети комунікації;

2) уміння використовувати професійні терміни в діловому контексті;

3) знання етикетних мовленнєвих формул і вміння їх використовувати в професійному спілкуванні;

4) риторичні знання та вміння;

5) знання низки екстралінгвістичних факторів, зокрема обставин процесу спілкування, особистісні якості фахівця тощо, які слугують важливими параметрами оцінки комунікативних ситуацій і планування комунікативних дій, що допомагає успішній професійній комунікації;

6) знання статусно-рольових характеристик партнера (психологічна компетентність). Успіх професійного спілкування дуже часто залежить від того, яким чином обрано форму та стиль спілкування.

Висновки. Таким чином, до культури професійного спілкування майбутніх учителів іноземних мов входять знання та вміння, на яких базується комунікативна професійна компетентність: уміння вільно володіти репертуаром професійних мовленнєвих жанрів, уміння правильно використовувати професійну термінологію, етикетні мовленнєві засоби спілкування, вміння чітко знати та виконувати власну «соціальну роль» у професійному спілкуванні, вміння використовувати основні риторичні правила та прийоми при створенні тексту певного професійно затребуваного жанру, вміння правильно використовувати мову як систему. Крім того, знання та вміння, що складають комунікативну компетентність повсякденного спілкування, з-поміж яких: знання про мову, мовлення, стилі, жанри, сформовані вміння створювати та розуміти певне мовленнєве висловлювання тощо.

Література

1. Антонова Л. Г. Развитие речи «Уроки риторики» / Любовь Геннадиевна Антонова. – Ярославль: Изд-во «Академия развития», 1997. – 224 с.

2. Бацевич Ф. С. Основы коммуникативной лингвистики: [підручник] / Флорій Сергійович Бацевич. – К.: Видавн. центр Академія, 2004. – 344 с. – (Альма-матер).
3. Богин Г. И. Обретение способности понимать: Введение в герменевтику / Георгий Исаевич Богин. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
4. Гойхман О.Я. Научно-практические проблемы обучения речевой коммуникации студентов-нефилологов сервисных специальностей: [монографія] [Електронний ресурс] / Оскар Яковлевич Гойхман. – М.: Вся полиграфія, 2000. – Режим доступа: znanium.com/catalog.php?bookinfo=397239
5. Головин Б. Г. Основы культуры речи: [учебн. пособ. для вузов] / Б. Г. Головин.– М.: Высшая школа, 1980.– 355 с.
6. Гольдин В. Е. Русский язык и культура речи: [учебник для студентов-нефилологов] / В. Е. Гольдин, О. Б. Сиротина, М. А. Ягубова. – [Изд. 2, стереот.]. – М.: Изд-во «Едиториал УРСС», 2002. – 212 с.
7. Грабовский Н. К. Теория перевода / Н. К. Грабовский. – М.: Изд-во МГУ, 2004. – 272 с.
8. Грудицына Н. Г. Риторические игры на уроках риторики, русского языка, литературы, внеклассного чтения / Н. Г. Грудицына. – М.: Флинта: Наука, 1998. – 70 с.
9. Мазур Т. В. Профессионально ориентированная риторическая подготовка студентов-юристов в вузе: дис. канд. пед. наук: 13.00.02 / Татьяна Васильевна Мазур. – М., 2001. – 266 с.
10. Фаенова М. О. Обучение культуре общения на английском языке: [научно-теоретическое пособие] / Марина Олеговна Фаенова. – М.: Высшая школа, 1991. – 144 с. – (Библиотека преподавателя).
11. Хорошая речь: [монографія] / [О. Б. Сиротина, Н. И. Кузнецова, Е. В. Дзякович и др.]; под ред. М. А. Кормилицыной и О. Б. Сиротиной. – Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 2001. – 320 с.
12. Якиманская, И. С. Личностно ориентированное обучение в современной школе / Ирина Сергеевна Якиманская. – М.: Сентябрь, 2002. – 96 с.